

Vlastnosti adjektiv na -cí

Motivační úvod

Václav Jan Rosa (1672) uvádí formální omezení stupňování adjektiv a tvrdí, že adjektiva se sufixy *-cý, -zý, -sý* a *-ší* nelze (synteticky) stupňovat.

Šmilauer připouští možnost stupňování adjektiv na *-cí* přidáním *-n-* : *vroucí – vroucnější* (srov. Šmilauer 1971 : 127).

Encyklopedický slovník češtiny (Karlík – Nekula – Pleskalová 2002 : 447) uvádí, že adjektiva na *-cí* a subjektivě posesivní adjektiva na *-ův/-in* stupňovat nelze, míní se, že nelze tvořit příslušné tvary příslušnými prostředky (sufixy *-í, -ší, -(e/ě)jší* a prefixem *nej-*). Otázkám stupňování dezaktualizovaných adjektiv a tvarům typu *nejvzrušující* se věnuje Alexandr Stich (Stich 1969 : 64). K lemmatizaci a značkování adjektiv na *-cí* srovnej Osolsobě 2009⁴.

Podívejme se, jak lze hledat podklady pro objasnění zmíněného problému v dostupných korpusech češtiny.

Nastínění problému

Jak bylo naznačeno v předcházející kapitole, rozdělení adjektiv na stupňovatelná a nestupňovatelná nemá zcela ostré hranice. O jejich stanovení se pokusili autoři slovníku a tagsetu analyzátoru použitého pro značkování korpusů ČNK (více Hajič 1994, 2004). Vedla je k tomu především nutnost explicitního popisu. Tagset analyzátoru *ajka* používaný pro značkování korpusů vzniklých na FF MU (část Korpusu soukromé korespondence, více Hladká a kol. 2005) a FI MU (více Osolsobě – Pala – Sedláček 2006) explicitní údaj o možnosti/nemožnosti tvoření tvarů komparativu a superlativu neobsahuje. Přesto je ve slovníku automatického analyzátoru u každého adjektiva informace (vzor) o tvoření/netvoření příslušných tvarů (Osolsobě 2008¹).

V českých gramatikách se věnuje pozornost pouze stupňování syntetickému se zvláštním zřetelem k některým nepravidelnostem, jako je např. supletivní tvoření tvarů komparativu a superlativu (*dobrý – (nej)lepší*), anomáliím s dopadem na častější pravopisné chyby (*sladký – (nej)sladší*), dubletám (*trpký – (nej)trpč(ejš)i*). V těchto případech bývá informace o tvoření komparativu a superlativu součástí gramatické informace u motivujícího adjektiva v českých výkladových slovnících.

ssjc Slovník spisovného jazyka českého

hladký

příd. (2. st. hladší)

ssjc Slovník spisovného jazyka českého

trpký

příd. (2. st. trpčí, trpčejší)

ssjc Slovník spisovného jazyka českého

strmý

příd. *ostré, prudce stoupající n. klesající; příkrý 1, s rázný 1*: s. kopec, břeh, s-á skála, s-é srázy *prudké*; s-é schody; s-é zatáčky *ostré*, s *velkým stoupáním*; přen. s. cíl (Lit. nov.) *vyšoký, těžce dosažitelný*; slova s-á (Konu) *příkrá, ostrá*; jsem nerad s. (Něm.) *příkrý*; život byl s. (Fud.) *nesnadný*; sděl. tech. s-á elektronka s *velkou strmostí*; voj. s-á dráha střely *mající úhel (výstřelu) větší než 45°* (op. *plochá*); zvěr. s-é postavení noh u koně *při kt. poloze spěnký svírá s vodorovnou plochou úhel větší než 45°*; -> přísl. *strmě* (*strmo Něm., Vrbá): cesta vede s. vzhůru; s. stoupat, přen. s. obočí *zdvihat* (Hol.); -> podst. *strmost*, -i ž.: sděl. tech. s. elektronky *poměr změny anodového proudu ke změně mřížkového napětí*

K tomu, abychom mohli pomocí rozsáhlého jazykového materiálu empiricky zkoumat vlastnosti adjektiv zakončených na *-cí*, která, jak se zdá na základě uvedených citátů, představují skupinu adjektiv s problematickým vztahem k +/- stupňovatelnosti (přesněji tvoření tvarů komparativu a superlativu synteticky), potřebujeme nejdříve shromáždit potřebná data. K tomuto účelu si položíme několik otázek a budeme se snažit hledat na ně odpovědi.

Otázky

Která adjektiva mohou v češtině končit na *-cí*? Jsou mezi nimi nějaké výraznější skupiny, jejichž identifikace by nám mohla pomoci při řešení problému stupňovatelnosti? Pokud ano, je zachyceno dělení na takové skupiny na úrovni morfologického značkování?

Formulace dotazu pro získání dat z korpusů

Pro získání odpovědi na první z otázek použijeme jednoduchý postup. Chceme vyhledat všechna adjektiva, která končí na *ci*. Zvolíme tedy **Typ dotazu cql** a do dotazovacího řádku napíšeme dotaz ve formě `[tag="A.*" & lemma=".*ci"]`. Podíváme se na frekvenční distribuci lemmat.

Hledat v korpusu

Korpus:

syn2010

Typ dotazu:

CQL

CQL:

vložit tag

vložit "within"

[tag="A.*" & lemma=".*cí"]

Frekvenční distribuce

strana 1

Frekvenční limit: 0

Nastavit limit

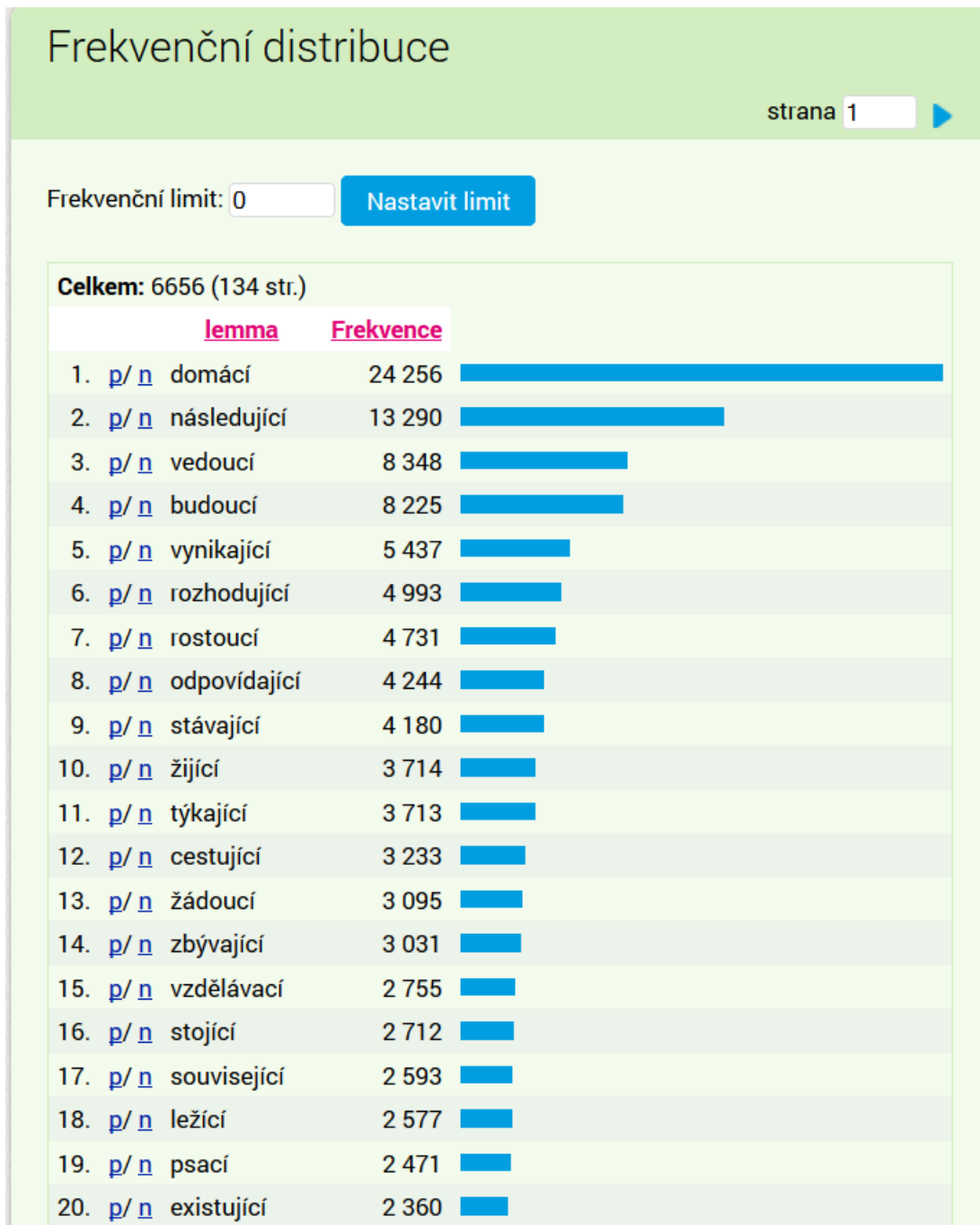
Celkem: 6656 (134 str.)

	lemma	Frekvence	
1.	p/ n domácí	24 256	
2.	p/ n následující	13 290	
3.	p/ n vedoucí	8 348	
4.	p/ n budoucí	8 225	
5.	p/ n vynikající	5 437	
6.	p/ n rozhodující	4 993	
7.	p/ n rostoucí	4 731	
8.	p/ n odpovídající	4 244	
9.	p/ n stávající	4 180	
10.	p/ n žijící	3 714	
11.	p/ n týkající	3 713	
12.	p/ n cestující	3 233	
13.	p/ n žádoucí	3 095	
14.	p/ n zbývající	3 031	
15.	p/ n vzdělávací	2 755	
16.	p/ n stojící	2 712	
17.	p/ n související	2 593	
18.	p/ n ležící	2 577	
19.	p/ n psací	2 471	
20.	p/ n existující	2 360	

Třídění a pozorování dat získaných z korpusů

Z pozorování seznamu adjektiv můžeme vyvodit odpověď na druhou z otázek.

Na třetí otázku odpovíme tak, že v menu **Frekv. distribuce** přidáme druhou úroveň (**lemma**) a třetí úroveň (**tag**). Budeme sledovat, zda a jak odpovídá značkování (především údaj na 2. pozici tagu) výsledovaným skupinám.

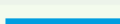

Frekvenční distribuce

strana 1

Frekvenční limit: [Nastavit limit](#)

Celkem: 66289 (1326 str.)

	lemma	tag	Frekvence	
1.	p/ n domácí	AAMP1—1A—	3 968	
2.	p/ n cestující	AGMP2—A—	1 335	
3.	p/ n domácí	AAMS1—1A—	1 277	
4.	p/ n následující	AGIS4—A—	1 227	
5.	p/ n domácí	AAFS2—1A—	1 218	
6.	p/ n domácí	AAMP2—1A—	1 102	
7.	p/ n domácí	AAIS2—1A—	1 096	
8.	p/ n následující	AGIS2—A—	1 082	
9.	p/ n domácí	AAFS6—1A—	1 069	
10.	p/ n cestující	AGMP1—A—	1 004	
11.	p/ n domácí	AAIS1—1A—	994	
12.	p/ n domácí	AAFS1—1A—	930	
13.	p/ n domácí	AANS2—1A—	917	
14.	p/ n domácí	AAFS4—1A—	904	
15.	p/ n domácí	AAIS4—1A—	902	
16.	p/ n obyvatel	AAIS2—1A—	892	
17.	p/ n domácí	AANS6—1A—	888	
18.	p/ n následující	AGIP6—A—	826	
19.	p/ n vedoucí	AGMS1—A—	823	
20.	p/ n domácí	AAIS6—1A—	779	

Formulace závěrů

Na základě pozorování dat můžeme říci, že adjektiva derivovaná od kmene shodného s kmenem pro tvoření slovesného tvaru přechodníku přítomného (tzv. procesuální adjektiva) jsou označena jako *AG.** (*cestující, následující, ...*). Všechna ostatní mají značku *AA.** (*domácí, ...*).

Na základě pozorování dat zjistíme, že kromě adjektiv od „přechodníku přítomného“ jsou zastoupena adjektiva odvozená od sloves vyjadřující účel (účelová), např. *psací, obyvatel, ...*

Vně těchto skupin stojí nejfrekventovanější adjektivum *domácí*.

Nyní si položíme otázku, zda na *-cí* mohou v češtině končit pouze dvě velké a na první pohled patrné skupiny deverbativ a adjektivum *domácí*, nebo zda lze najít ještě nějaká další adjektiva

(skupiny adjektiv). Jak budeme postupovat? Pokusíme se eliminovat a) procesuální adjektiva („od přechodníků přítomných“) a b) adjektiva účelová.

Procesuální adjektiva lze extrahovat buď pomocí filtru (pozitivní) a morfologické značky, nebo na základě lingvistických znalostí derivačního typu. Porovnejme výsledky obou postupů.

Nastavíme filtr (negativní), **Typ dotazu tag** a do dotazovacího řádku zadáme příkaz *AG.** a podíváme se na frekvenční distribuci lemmat.

Filtr konkordancí

Filtr: pozitivní negativní

Vybraný token: první poslední

Rozsah hledání: od do včetně KWIC

Typ dotazu:

CQL:

Frekvenční distribuce

strana 1

Frekvenční limit:

Celkem: 1988 (40 str.)

	lemma	Frekvence	
1.	p/ n domácí	24 256	
2.	p/ n budoucí	8 225	
3.	p/ n stávající	3 834	
4.	p/ n žádoucí	3 095	
5.	p/ n vzdělávací	2 755	
6.	p/ n psací	2 471	
7.	p/ n obývací	2 246	
8.	p/ n parkovací	1 556	
9.	p/ n přijímací	1 487	
10.	p/ n řídicí	1 429	
11.	p/ n hrací	1 382	
12.	p/ n dýchací	1 311	
13.	p/ n zvířecí	1 308	
14.	p/ n čerpací	1 120	
15.	p/ n vyšetřovací	1 090	
16.	p/ n kuřecí	1 090	
17.	p/ n ovládací	957	
18.	p/ n rozhodovací	951	
19.	p/ n poznávací	945	
20.	p/ n smrtící	939	

Druhá možnost eliminace procesuálních adjektiv vychází ze znalosti tvoření přechodníků a derivovaných adjektiv v češtině (viz Příloha). Procesuální adjektiva se v češtině tvoří pravidelně od tvaru přechodníku přítomného pro feminina a neutra singuláru. Z řečeného plyne, že před *ci* může předcházet pouze *i* nebo *ou*.

Nastavíme filtr (negativní), **Typ dotazu lemma** a do dotazovacího řádku zadáme příkaz `.*[i](ou)]ci` a podíváme se na frekvenční distribuci lemmat.

Filtr konkordancí

Filtr: pozitivní negativní

Vybraný token: první poslední

Rozsah hledání: od do včetně KWIC

Typ dotazu: ▼

Dotaz:

Filtrovat konkordanci

Vymazat formulář

Frekvenční distribuce

strana 1

Frekvenční limit:

Celkem: 1803 (37 str.)

	lemma	Frekvence	
1.	p/ n domácí	24 256	
2.	p/ n vzdělávací	2 755	
3.	p/ n psací	2 471	
4.	p/ n obývací	2 246	
5.	p/ n parkovací	1 556	
6.	p/ n přijímací	1 487	
7.	p/ n řídicí	1 429	
8.	p/ n hrací	1 382	
9.	p/ n dýchací	1 311	
10.	p/ n zvířecí	1 308	
11.	p/ n čerpací	1 120	
12.	p/ n vyšetřovací	1 090	
13.	p/ n kuřecí	1 090	
14.	p/ n ovládací	957	
15.	p/ n rozhodovací	951	
16.	p/ n poznávací	945	
17.	p/ n měřicí	903	
18.	p/ n odvolací	856	
19.	p/ n spojovací	801	
20.	p/ n sdělovací	800	

Porovnáme-li oba seznamy, pak nás zaujme a) skupina adjektiv jako *budoucí, stávající, žádoucí, smrtící, okouzující, ...* a b) skupina adjektiv jako *zvířecí, kuřecí*.

První skupinu tvoří adjektiva tvořená od sloves, která jsou po formální stránce shodná s adjektivy od přechodníku přítomného, takže je třeba pátrat po tom, proč nemají příslušnou značku, tedy proč mají značku *AA.**, nikoli *AG.**.

Druhou skupinu tvoří adjektiva odvozená od substantiv. Označují buď přivlastnění druhu, nebo široký vztah. Jsou to adjektiva odvozená od substantiv skloňovaných podle vzoru *kuře* (*zvířecí, kuřecí, telecí, morčecí*) (více Osolsobě 2009³).

Při vyhledávání kandidátů adjektiv, která patří do této skupiny, budeme postupovat následovně. Nastavíme filtr (pozitivní), zvolíme **Typ dotazu lemma**, zadáme příkaz `*[eě]cí` a podíváme se na frekvenční distribuci lemmat.

Filtr konkordancí

Filtr: pozitivní negativní

Vybraný token: první poslední

Rozsah hledání: od do včetně KWIC

Typ dotazu:

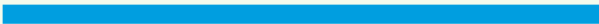

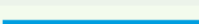
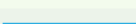
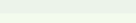

Lemma:

Frekvenční distribuce

strana 1

Frekvenční limit:

Celkem: 128 (3 str.)

	lemma	Frekvence	
1.	p/ n zvířecí	1 308	
2.	p/ n kuřecí	1 090	
3.	p/ n napájecí	604	
4.	p/ n obráběcí	433	
5.	p/ n prováděcí	432	
6.	p/ n knížecí	316	
7.	p/ n telecí	314	
8.	p/ n spouštěcí	237	
9.	p/ n čtecí	191	
10.	p/ n třecí	191	
11.	p/ n promlčecí	181	
12.	p/ n markraběcí	178	
13.	p/ n hraběcí	160	
14.	p/ n vyprávěcí	136	
15.	p/ n natáčecí	117	
16.	p/ n předváděcí	108	
17.	p/ n sklápěcí	100	
18.	p/ n otáčecí	100	
19.	p/ n tvářecí	77	
20.	p/ n zaváděcí	71	

Ručně můžeme oddělit desubstantiva (*zvířecí, kuřecí, knížecí, telecí, markraběcí, hraběcí, batolecí, ...*) a deverbativa účelová (*napájecí, obráběcí, prováděcí, spouštěcí, třecí, ...*).

Podívejme se nyní na skupinu adjektiv, která jsou po formální stránce shodná s deverbativními procesuálními adjektivy.

Vrátíme se dva kroky zpět. Nastavíme filtr (pozitivní) **Typ dotazu tag** a do dotazovacího řádku zadáme příkaz *AA.** a podíváme se na frekvenční distribuci lemmat (postup viz výše).

Frekvenční distribuce

strana 1

Frekvenční limit:

Celkem: 185 (4 str.)

	lemma	Frekvence	
1.	<u>p/ n</u> budoucí	8 225	
2.	<u>p/ n</u> stávající	3 834	
3.	<u>p/ n</u> žádoucí	3 095	
4.	<u>p/ n</u> smrtící	939	
5.	<u>p/ n</u> okouzlující	874	
6.	<u>p/ n</u> plovoucí	836	
7.	<u>p/ n</u> živoucí	567	
8.	<u>p/ n</u> vroucí	462	
9.	<u>p/ n</u> tisící	420	
10.	<u>p/ n</u> kolemjdoucí	356	
11.	<u>p/ n</u> všemohoucí	354	
12.	<u>p/ n</u> dlouhotrvající	335	
13.	<u>p/ n</u> neutuchající	307	
14.	<u>p/ n</u> plačící	292	
15.	<u>p/ n</u> visící	291	
16.	<u>p/ n</u> vševědoucí	277	
17.	<u>p/ n</u> zničující	270	
18.	<u>p/ n</u> protijedoucí	262	
19.	<u>p/ n</u> mizející	236	
20.	<u>p/ n</u> horoucí	187	

Při procházení seznamu (185 lemmat je kratší seznam, který můžeme projít celý) si všimněme, že kromě deverbativ se zde vyskytují např. řadová číslovka *tisící*, dále kompozita *růžovo-červeno-lící* a adjektiva jako *letoucí*, *divoucí*, která nejsou deverbativy. Celkově vzato ale deverbativa převažují. Vidíme, že důvodem, proč nejsou označována jako deriváty přechodníků, může být např. to, že řada z nich jsou kompozita, k nimž žádné složené sloveso, a tedy ani přechodník neexistuje (*kolemjdoucí*, *všemohoucí*, *dlouhotrvající*, *všeobjímající*, ...) ¹.

¹ V praxi se strojové slovníky pro automatickou morfologickou analýzu budovaly tak, že pro některé paradigmatické (pravidelné) derivace existovala pravidla (morfologické vzory), jejichž pomocí se tyto pravidelné deriváty tvořily a značkovaly automaticky přímo od množiny základů (např. od sloves nedokonavých se

Dále vidíme adjektiva jako *žádoucí* nebo *živoucí*, která sice jsou příbuzná se slovesy *žádat*, *žít*, nicméně nejsou synchronně pravidelně tvořená od přechodníků přítomných těchto sloves, neboť pak by musela znít *žádající*, *žijící*².

Rýsují se tedy tři další skupiny: a) procesuální adjektiva, která nemají značku *AG.** včetně kompozit, b) adjektiva deverbální, která nejsou synchronně pravidelně tvořená od přechodníků přítomných (viz Dokulil 1986 : 322, 330), c) desubstantivní adjektiva od podstatných jmen, jejichž kmen náhodně končí na skupinu hlásek *íc* (*tisíc*, *líce*), d) adjektiva od substantiv tvořená příponou *-oucí* (*divoucí*, *letoucí*, *tmoucí* ...).

Nyní se vrátíme ke druhé skupině, a to k adjektivům, která nejsou zakončena formálně shodně s adjektivizovanými přechodníky přítomnými. Jde o adjektiva na *-cí*, která dle našich pozorování představují skupinu potenciálních adjektiv účelových, tedy ke konkordanci, jejímž výsledkem je 1803 lemmat adjektiv (viz výše).

Podívejme se na to, zda lze využít gramatických formálních vlastností adjektiv účelových k tomu, abychom tuto skupinu nějak blíže poznali, aniž by bylo nutné ručně projít seznam o 1803 řádcích. Adjektiva účelová se v češtině tvoří od kmene minulého, konkrétně od tvaru *l*-ového přičestí. Před *ci* mohou předcházet pouze některé vokály. Konkrétně a) vokály, které mohou být českými kmenovými vokály (KmV) pro tvoření tvarů *l*-ového přičestí, a b) vokály, které mohou být kořenovými vokály tvarů *l*-ových přičestí sloves patřících do III. třídy slovesné ke vzoru *krýt* (viz Příloha). Bohužel jak adjektiva derivovaná od vzoru *kuře*, tak adjektiva, jejichž základovým slovem je sloveso I. třídy vzoru *umřít* (např. *třecí*) a IV. třídy vzorů *trpět a sázet* (např. *napájecí*, *obráběcí*, ...) a adjektivum *čtecí*, mají před *ci* [eě] (viz výše). Konsonanty před *ci* předcházet nemohou, protože tvoří-li se účelové adjektivum od slovesa, které má v *l*-ovém přičestí uzavřený kmen (I. třída slovesná vzory *nést*, *péci* a II. třída slovesná vzor *tisknout*), pak se mezi uzavřený kořen a derivační sufix vkládá vokalický konekt, jako je tomu např. u adjektiv jako *čtecí*, *hnětací*, *pečící*, *tiskací* (více Osolsobě 2010, 2011¹).

Platí tedy pravidlo, že má-li jít o účelové adjektivum, pak podmínkou nutnou, nikoli postačující, je, že před *ci* předchází [aeěiy]. V češtině sice existují *l*-ová přičestí, u nichž před *l* předchází *á*, toto *á* se ovšem při derivaci adjektiv účelových buď krátí (*hrál – hrací*), nebo alternuje (*stát – stojací*). V češtině ovšem existují *l*-ová přičestí, u nichž před *l* předchází *u*. Od sloves II. třídy

automaticky tvořily nejen tvary přechodníku přítomného, ale i tvary příslušného procesuálního adjektiva). Naopak kompozita s druhým členem procesuálním adjektivem byla do slovníku doplněna samostatně. Je také možné uvažovat o tom, jaká je slovnědruhá platnost těchto formálních adjektiv, tedy kdy dle kontextu fungují skutečně jako adjektiva a kdy jde o substantivizaci.

² K těmto adjektivům srov. podrobněji Osolsobě 2009⁴.

se účelová adjektiva na *-nucí*, jak se zdá, netvoří (srov. *tiskací*). Neexistuje žádný doklad účelového adjektiva od slovesa III. třídy vzoru *krýt* s KoV *u* v l-ovém přičestí (**kucí<kout*). Podívejme se nyní, zda nám tyto úvahy nějak pomohou při analýze dat. Nastavíme filtr (negativní), **Typ dotazu lemma** a do dotazovacího řádku zadáme příkaz *.*[aeěiy]cí* a podíváme se na frekvenční distribuci lemmat. Jediným výsledkem je adjektivum *domáci*.

Frekvenční distribuce

Frekvenční limit: [Nastavit limit](#)

Celkem: 1 (1 str.)

	lemma	Frekvence
1.	p/ n domáci	24 256

Nezbývá tedy nic jiného než projít ručně seznam adjektiv na *.*[aeěiy]cí* a určit, zda kromě a) deverbativ účelových a b) desubstantiv od vzoru *kuře* najdeme ještě další případy, které nelze zahrnout pod a) nebo b).

Závěrem tedy shrňme, že většina adjektiv na *-cí* jsou deverbativa (procesuální a účelová adjektiva), tedy adjektiva relační, která se dle obecné charakteristiky pravidel opřených o sémantiku těchto adjektiv nestupňují. Druhou výraznou skupinu tvoří desubstantiva, tedy rovněž relační adjektiva. Mimo stojí frekventované deadverbiální (relační) adjektivum *domáci*.

Formulace dalších otázek vypluvších ze zkoumání daného jevu

Ze zkušeností s pravidly pro +/- stupňovatelnost adjektiv opřenými o sémantiku víme, že mnohde bývají tato pravidla porušována. Děje se tak v případech, kdy dochází k sémantickému tvoření (přenos významu většinou metaforický), adjektivum nabývá významu spojeného s hodnocením a u tohoto významu vznikne potřeba vyjádřit vyšší míru vlastnosti (srv. např. doklady z internetu *<hrošejší> kůži*, *<psejší> počasí*, *<dívčejší> oči*, ale též doklad z korpusu SYN2006PUB *Basilio je <víc Beaumarchaisův> než Rossiniho ...*).

Můžeme si položit otázku, zda k naznačenému jevu nemůže docházet i v případě námi sledované skupiny adjektiv na *-cí*. Šmilauer a Stich upozorňují na adjektiva na *-cnějši*.

Zadání cvičení, v nichž lze uplatnit analogické postupy

Vyhledejte v korpusu SYN adjektiva s tvary **cnějš.**. Sledujte je, podívejte se, jak jsou lemmatizována a značkována, a pokuste se vyvodit závěry o platnosti toho, co uvádí Šmilauer a co se píše na citovaném místě v *ESC*.